

of the socio-political life of the 1990s and the new interstate relations left a lot of socially annoying issues in honor of the merits of I.D. Cherniakhovskiy. It is noted that the assignment of the name of Ivan Cherniakhovskiy to the National Defense University of Ukraine is quite appropriate and logical, since the ascetic activity of the commander should serve as an example for the formation of the personnel of the military - the defenders of Ukraine.

The article presents the assessments of foreigners of the figure of I.D. Cherniakhovskiy, which testify to the international recognition of the talented Ukrainian genius

Key words: *Ivan Danylovych Cherniakhovskiy, Second World War, Officers of the Soviet Army, 3rd Belarussian Front, Great Patriotic War, Army General, Hero of the Soviet Union.*

УДК 94 (477) «1956/1961»

П.В. Киридон

РОЛЬ ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР НА ОСТАННЬОМУ ЕТАПІ ХРУЩОВСЬКОЇ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ (ПЕРША ПОЛОВИНА 1960-Х РОКІВ)

Стаття розкриває складні особливості переходу від сталінської моделі розбудови соціалістичного суспільства з властивими їй тоталітарними характеристиками до ліберально-демократичного облаштування суспільного життя постсталінської доби, що настала в період повоєнної «відлиги». Показано, яку роль відігравала правляча в Українській РСР партійно-державна номенклатура в першій половині 1960-х років у зміцненні підвалин радянської влади та збереження власного панування в умовах суспільно-політичних змін та певного оновлення державно-політичного механізму управління в республіці. Приклади піднесення в промисловості та сільському господарстві поряд з фактами виробничих невдач і злочинних провалів у економічній сфері, невмілі дії управлінців на всіх рівнях аналізуються в контексті загального перебігу десталінізації, чим обґрунтовується її невдача та пояснюються закономірності неспроможності партійно-радянської системи управління та соціалістично-бюрократичного господарювання в тоталітарній за природою Українській РСР.

Ключові слова: *Українська РСР, партійно-державна номенклатура, хрущовська десталінізація, «відлига», Компартія України, з'їзди партії, пленуми ЦК, кадрова політика.*

Часи української минувшини першої половини 1960-х років зазвичай трактуються істориками як критичні в контексті суспільно-політичного дискурсу радянського періоду історії України ХХ століття. Саме тоді, на зламі повоєнних десятиріч окреслювалася десталінізаційна парадигма вітчизняної історії, спричиненої наслідками кровопролитних років війни, першими спробами відродити народне господарство Української РСР в умовах мирного будівництва. Повернення до «ленінських» принципів вважалося єдино вірним шляхом відновлення «справжнього» соціалізму.

Порушене коло проблем має значний історіографічний супровід. Проте абсолютна більшість публікацій припадає на період горбачовської «перебудови» та роки незалежності України, коли після тривалого замовчування імені М. Хрущова інтерес до «відлиги» розгорівся з новою силою [1;6;14;16;17;20 та ін.].

Метою статті є аналіз діяльності партійно-державної номенклатури Української РСР в першій половині 1960-х років, у час, коли окреслювалася парадигма брежнєвської адміністративно-командної системи, котра прийшла на зміну хрущовській лібералізаційно-демократичній моделі соціалізму попереднього десятиріччя.

1961 року відбувся ХХІІ з'їзд КПРС, який став ніби маркером десятиріччя, ухваливши нові Статут і Програму КПРС, накреслив заходи подальшої боротьби з «культу особи».

Протягом кількох місяців було перейменовано населені пункти, названі на честь Й. Сталіна, знято пам'ятники «вождів», а тіло покійного винесли з мавзолею. Упродовж року змінилися назви географічних об'єктів, підприємств і установ, колгоспів і радгоспів, площ, проспектів, бульварів і вулиць, які носили ім'я Й. Сталіна. Відтепер заборонялося присвоювати містам, підприємствам та установам імена живих діячів. В Українській РСР місто Хрущов Кіровоградської області перейменували на Кремгес (нині – Світловодськ) [15, с.308], зникло 56 «сталінських» назв, у тому числі: область, економічний район, 9 адміністративних районів, 31 населений пункт.

Наступ на сталінізм відбувався в контексті вражаючих успіхів Радянського Союзу. Початок 1960-х років був часом видатних тріумфів. Нечуваний резонанс мали космічні польоти Ю. Гагаріна та Г. Тітова, зведення найбільшої в Європі Волгоградської ГЕС, демонстративний вибух найпотужнішої в світі термоядерної бомби тощо. Широка програма будівництва житла, збільшення зарплати, скасування ряду податків на селян, пом'якшення ідеологічної цензури створювали серед народних мас позитивну атмосферу соціального ентузіазму, формували сподівання на подальшу демократизацію політичного ладу. Певні поступки в національному питанні, розширення автономії Української РСР, піднесення самостійності регіонів живили «відлигу» в суспільстві, котре десятиріччями перебувало під гнітом тоталітарної держави.

Українська номенклатура 1960-х років не могла похвалитися належною компетенцією та організаційною самостійністю, аби грати роль політичної еліти, але кадрове забезпечення правлячих структур показово поліпшувалося. Керівні особи регіонів перестали бути слабким місцем КПУ і радянських органів. Серед секретарів обкомів тоді налічувалося 23,6% інженерів та економістів, фахівців із вищою освітою в галузі сільського господарства – 12,7% [19, с.11]. Показники з року в рік зростали, хоча цього, зрозуміло, було замало, адже й надалі номенклатурна кадрова практика селекціонували в республіці сурогатну еліту.

Змінився віковий ценз функціонерів середнього шабля. Із 730 обкомівських секретарів лише 100 були молодшими від 40 років, а 144 – старші від 50. Для порівняння зазначимо, що напередодні війни близько 57% секретарів обласних комітетів були віком до 35 років [19, с.11]. Засилля «старожилів» бентежило М. Хрущова. 1960 р. на засіданні Президії ЦК КПРС перший секретар розмірковував уголос: «Зараз у нас секретарі обкомів, секретарі райкомів дідусі і прадідусі, а куди ж податися молодим, яким 30 – 35 років? Йому ходу немає. ...Має бути висування... Провалимося ми, якщо так будемо сидіти, коли старі молодих не будуть підпускати, а самі працювати не в змозі» [19, с.467-468].

Будь-які новації чи зміни в регіонах передбачали руйнування апаратних колективів, розклад номенклатурних груп, перебудову напрацьованих управлінських зв'язків. А це загрожувало втратою позицій партійних і державних апаратів, котрі вже стали домінувати в політичній системі республіки (унаслідок децентралізації) [17, с.108-109]. Тому номенклатура першої половини 1960-х років майже відкрито виступала за припинення реформування.

Поволі в стані партійно-державної номенклатури запрацював груповий консерватизм, зміцніла кастова імунна система. Зміни не касували, а тільки підсилювали орієнтацію суспільства на завдання комуністичного будівництва. Номенклатура мала наповнити «правильним» змістом курс на комунізм, утілити його в конкретні управлінські дії. Це давалося непросто, оскільки Хрущовська непослідовність, нескінченні перегляди пріоритетів на тлі науково-технічного застою, консерватизму партійно-державної системи не дозволяли суттєво модернізувати країну [17, с.329].

Особливістю періоду було перманентне протистояння «старих» і прогресивних політичних сил, котре відбувалося в масштабах суспільства й зачепило структури влади. Тому ряд дослідників зазначає, що початок 1960-х років не коректно визначати як період «відлиги», оскільки надто запеклою була боротьба за владу [4, с.8]. Суперництво між сталіністами й прихильниками поміркованої лібералізації режиму зрештою призвело до хрущовського волюнтаризму [12, с.8], котрий викликав неприйняття з боку партійно-державної номенклатури через намагання керівника партії та уряду тримати її під одноосібним контролем.

Важливим чинником, що вплинув на позиції партійно-державної номенклатури першої половини 1960-х років, стало продовження кадрових рокировок у кабінетах Кремля. М. Хрущов,

знаючи стан справ у власній «вотчині» – Україні, остерігався надмірного впливу «земляків». Саме тому було усунуто другого секретаря ЦК КПРС О. Кириченка. Стрімким виявилось падіння ще одного хрущовського висуванця – Ф. Козлова, спричинене станом здоров'я. «Українець» Л. Брежнев повернув довіру М. Хрущова, ставши секретарем ЦК КПРС, а вихідець з УРСР М. Підгорний фактично контролював найвищі номенклатурні призначення. Загалом станом на 1964 рік у Президії ЦК республіку представляли 7 членів і кілька кандидатів у члени [20, с.110-111], що явно посилювало політичний вплив української номенклатури на союзні справи. У липні 1963 року главою КПУ став П. Шелест, місце другого секретаря ЦК обійняв М. Соболев, голови Ради Міністрів – І. Казанець. До Президії ЦК було введено О. Ляшка, який очолив Бюро з керівництва промисловістю та будівництвом [24, арк.130-131,135].

Позиція партійно-державної номенклатури в цей відрізок часу випливала з її дуалістичного призначення: забезпечувати супровід політичної лінії керівництва і (одночасно) мурувати підґрунтя для становлення нових, постдесталінізаційних сил, прихід котрих у владу в першій половині 1960-х років ставав усе більше вмотивованим. Окреслений для номенклатури поступ до апаратного обслуговування прогресуючого волюнтаризму викликав нові тривоги. Послідовників подальшої лібералізації переслідувала невпевненість стосовно її спроможності. Супротивники десталінізації не сприймали посилення М. Хрущова через його критику колишнього керівника.

У цілому партійно-державна номенклатура, як і значна частина суспільства, потерпала від невизначеності щодо майбутнього. Апарат залишався рушієм хрущовських змін (новації – це головне в змістові періоду), але він же фактично став і гальмівною структурою. Було запроваджено суто номенклатурну рефлексію на виклик управлінцям щодо «профпридатності». Стимування реформ звелось в апаратах різних рівнів, як правило, до прихованих, але цілеспрямованих дій з метою перегляду чи дискредитації змісту нововведень.

Натомість рішучі адміністративні дії режиму було запитано на всіх щаблях суспільства. Вільні трудові ресурси, використання котрих давало номенклатурі можливість перекидати «слабкі» місця протягом попереднього десятиріччя, у 1960-ті роки було вичерпано. Сталася зміна технологічного устрою суспільного виробництва. Нову економічну систему слід було впроваджувати методом організаційних змін. Проте «...відбувся функціональний розподіл господарського управління на ієрархії, виникла система узгоджень, що підняло роль середніх ешелонів номенклатури. ... Обкоми стали головною ланкою в управлінні в регіонах». Зовсім новим явищем першої половини 1960-х років було становлення адміністративно-бюрократичного ринку [11,с.15] – сурогату дійсного ринку, народженого в тенетах командної системи.

Стабільність і організованість номенклатурних лав за таких умов ставали життєво потрібним компонентом супроводу економічних дій. Однак саме тоді розгорталися спонтанні кроки керівництва країни. Дії влади в економічній сфері набули синонімічності з нестабільністю. Навіть конструктивна практика оновлення апаратних кадрів, започаткована ХХІІ з'їздом КПРС, викликала спротив і бойкот із боку апаратників, котрі (у більшості своїй – номенклатура не першого призову) просто не прагнули докладати зусиль у роботі наприкінці власного ротаційного службового періоду. Центробіжні сили, котрі слабшали в усіх структурах, поділяючи номенклатуру на групи, стимулювали організаційні розходження в кількох площинах: територіальній, галузевій, національній тощо [2,с.48].

Реалізація положень Статуту КПРС мала спричинити повну заміну номенклатури щонайпізніше за шість років. Але перманентні кадрові ротації в партійних, державних і господарських органах таїли в собі не тільки послаблення номенклатури, а й втрату стабільності представництва як принципу будь-якої влади [11,с.25]. Управлінці розуміли цю недолугість і не сприймали аргументів номенклатурного чиновництва на захист діючої системи, оскільки керувалося корпоративними соціально-економічними інтересами.

Натомість статутні ротації набирали обертів. Наприклад, восени 1964 р., під час звітно-виборної кампанії в організаціях КПУ Дніпропетровської області секретарями первинних організацій (усього 1 тис. 552 особи) уперше обрано 983, удруге – 566, утретє – тільки 3. На 55 – 65% оновилося партноменклатура в усіх областях УРСР [29,арк.185-204].

Подібні метаморфози відбувалися в райкомах та міськкомах республіки. Майже всі розуміли провальні наслідки цього нововведення, адже наслідком розгортання господарського будівництва стало збільшення, а не скорочення чисельності промислових і аграрних управлінців. Номенклатура середніх і нижчих ланок підсилася новоствореними органами Комітету партійно-державного контролю (близько 1 тис. лише керівників). Таким чином, апаратників в Українській РСР, незважаючи на скорочення 1950-х років, на початку нового десятиріччя було близько 120 тис. У грудні 1964 р. констатовалося, що число відповідальних партійно-державних працівників різних органів продовжує зростати [26, арк.19]. Пертурбації в номенклатурних облаштуваннях і надалі призводили, як правило, до розширення числа її ланок та зростання чиновництва.

Аналіз означених фактів дає підстави стверджувати, що сукупна чисельність номенклатури обернено пропорційна рівневі демократизму суспільства. Коливання лібералізаційних хвиль хрущовської доби означало суто бюрократичну демонстрацію «здобутків»: зі звітів чули про обмеження функціонерів, фактично ж лави партійно-державного чиновництва зростали.

Іншою константою є те, що за будь-яких обставин урахувалася безпека управлінців: щоб не сталося в політичному чи соціально-економічному вимірах – ніщо не повинне було зачепити корпоративної цілісності номенклатури, ніхто з апаратників не мав потерпати, жодна ланка не могла просто так зникнути. Таким чином, як ніяка інша соціальна група, номенклатура пристосувалася до хрущовської непередбачуваності, живучи за принципом пріоритетності інтересів корпорації, уміло генеруючи власні соціальні позиції впливу.

Ілюстрацією до сказаного слугує поведінка вищої номенклатури УРСР після листопадового (1962 р.) пленуму ЦК КПРС, котрий започаткував поділ обкомів на промислові та сільські. Жодна інша організація не доклала стільки зусиль, щоб обмежити розгортання реформи в республіці, як КПУ. У жовтні 1962 р. її ЦК надіслав до ЦК КПРС пропозиції, аргументувавши недоцільність нововведення. Ішлося про те, що в УРСР є понад 20 тис. промислових, транспортних, комунікативних і будівельних підприємств, 9 тис. 806 колгоспів і т. п., що вимагало окремого, особливого підходу до такого потужного потенціалу, збереження в республіці цілісного народногосподарського комплексу. Тому обкоми пропонувалося не ділити. Однак ці зауваження, як свідчив П. Шелест, було відкинуто М. Хрущовим у вельми грубій формі [28, арк.10-36].

Отже, зміни було здійснено. По два комітети партії за галузевою ознакою в областях, 250 виробничих колгоспно-радгоспних управлінь (фактично – укрупнені райони, котрих до реформи було 604) та 78 промислово-виробничих парткомів замість райкомів КПУ – загальний перелік структурної розбудови республіки, який відтепер визначав її адміністративно-господарський облік. Аналогічно поділялися радянські виконкоми, згодом – комсомольські та профспілкові утворення. Як підсумок, на початку 1963 р. Українська РСР мала 88 обласних комітетів партії та виконкомів Рад депутатів трудящих, 92 міськкоми, 71 рай-міськком партії та 74 рай-міськвиконкоми (разом – 329 одиниць), 78 промислово-виробничих парткомів, 251 комітет виробничих колгоспно-радгоспних управлінь, 253 райвиконкоми, 355 міськвиконкомів, 720 селищних і 8 тис. 581 сільських рад. Таким чином, мережа номенклатурних форм республіки об'єднувала 10 тис. 563 утворення [13, с.671-673]. Відбулося масштабне адміністративне дійство, котре спричинило значні фінансово-матеріальні затрати й супроводжувалося серйозними кадровими пертурбаціями.

Розділення обкомів, окрім іншого, фіксувало подальше злиття партійного і державного апаратів, адже перший впритул брався за конкретне керівництво виробництвом. Ця обставина вимагала модифікації номенклатурних структур. Наслідком став перегляд соціальної наповненості партапаратів: до них мали влитися виробничники, витворюючи нову формацію чиновників, що тільки розпалювало психологічну атмосферу в номенклатурних корпораціях усіх рівнів [1, с.495-498].

На жаль, із початку десятиріччя аграрний сектор увійшов у тривалу кризову смугу. Скажімо, виробництво картоплі в республіці 1962 року відставало від показників 1953 року

[10,с.228] Оформилася й організаційно-субординаційна проблема управління сільським господарством. Так, комітети КПУ з сільського господарства очолювали перші секретарі обкомів партії, а республіканським відомством керував заступник голови Ради Міністрів. Склалося відомче протиріччя: у регіонах – партійний очільник, у Києві – радянський – відповідали за одне й те саме.

Новостворені колгоспно-радгоспні управління в УРСР обростали апаратами, щонайперше – штатами інспекторів-організаторів: по одному на 4 – 6 колгоспів (радгоспів). Начальників цих управлінь відбирали особливо ретельно, турбуючись і про належні службові приміщення та помешкання для них і їхніх родин. Значних коштів вимагали новостворені парткоми з секретаріатами, які функціонували при кожному управлінні. Крім того, немалі ресурси поглинала радянська номенклатура, що мала співпрацювати з партійною, не кажучи про комсомольську та профспілкову апаратні групи [22,арк.60-161 зв.]. На утримання останніх теж вимагалися значні фінансово-матеріальні витрати.

1963 року в СРСР сталася посуха, далися взнаки ліквідація парів, монокультурна експлуатація цілинних земель, ерозія ґрунтів тощо. Середньорічні темпи зростання в сільському господарстві знизилися до символічних 1,5% [5,с.412]. Країна вдалася до закупівлі 12 млн. т зерна, потративши на обладнання 1 млрд. доларів. Становище аграрної галузі засвідчило остаточний провал реформаторських заходів М. Хрущова. Незадовільні тенденції спричинили в лютому 1964 року чергову структурну перебудову. Передбачалося оновити діяльність Міністерства сільського господарства, значно скоротивши його структури, а частину функцій передавши Держпланові та Центральному Статуправлінню [18,с.147-149].

Реформаторську лихоманку продовжила ще одна ідея. На липневому (1964 року) Пленумі ЦК КПРС М. Хрущов уніс пропозицію замість тільки-но створених виробничих колгоспно-радгоспних управлінь запровадити спеціалізовані сільські управління з виробництва (окремо) м'яса, молока, пшениці, вівни, кукурудзи, яєць тощо [8,с.329]. На номенклатуру очікувала участь у черговій радикальній перебудові. Але чиновництво, яке елементарно стомилося від перманентних нововведень, прагнуло стабільності незалежно від ефективності запропонованого.

Сказане варто сприймати як кризу номенклатурної системи управління. Її ознаками були перманентне реформування структур, скорочення штатів, автономізація регіональних ланок, часті кадрові перестановки, перегляд призначення апаратів. Номенклатура за таких обставин перебувала в стані нерозуміння, чого від неї хочуть, і спротиву нововведенням [9,с.9-12]. Так визрів феномен брежневського ліберального консерватизму, котрий наразі сприймався як вихід із патової для номенклатури, кризової для політичної системи ситуації.

Наслідком хрущовських реформ стало порушення звичного ритму життя регіонів. В Українській РСР стрімко оновлювалися номенклатурні верхівки, виникла нездорова конкуренція промислових та сільських комітетів і виконкомів, причому останні зазвичай відчували власну неповноцінність щодо перших.

Ламалися звичні схеми внутрішньорегіональної взаємодії номенклатурних ланок, розривався політико-адміністративний простір, руйнувалися економічні зв'язки. Очевидним було зменшення впливу номенклатури на життя в даній місцевості. Це відбувалося водночас зі збільшенням апаратних утворень, їхніх штатів і фінансових витрат на утримання. Багатьма поділ обкомів було сприйнято як крок до двопартійності: утворення партії робітників і партії селян [11,с.137].

Одночасно в номенклатурні схеми вмонтовувалися нові форми, у тому числі невідконтрольні регіональним керівникам та головам РНГ. Осердям противників децентралізації та регіоналізації управління стали Держкомітети при Раді Міністрів. Вони були покликані координувати технічну політику раднаргоспів, проте не мали щонайменшої влади, перебуваючи в статусі дорадчих органів. Спроба піднести Держкомітети в номенклатурній ієрархії завдяки створенню в березні 1963 року Вищої ради народного господарства була одразу дискредитована передачею Держбуду, Держплану і РНГ в республіканське підпорядкування. Із раднаргоспів виокремлювалися будівельні організації, хоча держзамовниками залишалися РНГ.

Правовий статус останніх переглядався, передбачалися нові укрупнення [16,с.287-294]. Відчуття хаосу в цій безсистемній організації було всеосяжним.

Цілком очевидним є те, що поділ обкомів слід розглядати як хрущовську спробу посилити контроль над апаратом. Справді, дякуючи новаціям, він змінив більшість секретарів республік і областей, насадивши «своїх» людей у регіонах. Поділом було завдано вдару антипатикам лідера СРСР у регіональній номенклатурі, у тому числі в Українській РСР. М. Хрущова не розуміли, сприйнявши (не безпідставно) його дії як протиставлення однієї частини номенклатури іншій. Це був його найменш популярний захід [3,с.265].

Напруга в регіональній номенклатурній об'єднанні наростала. Український партапаратник Я. Погребняк указує на такі наслідки реформи, як плутанина і безлад, нездорова конкуренція і постійні тертя між першими особами регіону в комітетах і виконкомах [14,с.52,55]. Це відбулося завдяки специфічній розбудові нової регіональної влади, у котрій колишні (до поділу) перші секретарі обкомів і надалі очолювали один із комітетів і фактично сприймалися як «старші» з-поміж двох. Така модель містила загрозу дезорганізації [19,с.15].

Стало очевидним, яких фінансових збитків завдано державі, скільки нових приміщень відводилося під паралельні утворення, які суми пішли на оргзаходи та оплату праці розширеного штату співробітників [21,с.429]. Лише безробітних колишніх секретарів комітетів партії та комсомолу, голів виконкомів у ліквідованих районах налічувалися в УРСР сотні. Кожного слід було працевлаштувати. В опозиції до М. Хрущова гуртувалися невдоволені його діями з різних причин, проте всі були противниками розділення парткомів.

Номенклатура за таких обставин діяла випробуваними способами: зміцнювала власні розбудови. Так, природно було очікувати від зменшення числа адмінрайонів скорочення чиновництва. Однак в обласних комітетах і виконкомах рад республіки штати стали більші, ніж були на початку 1960-х років. В. Даниленко наголошує: протягом 1960 – 1965 рр. кількість управлінців в Українській РСР зросла з 273 до 304 тис. осіб [6,с.17]. Збільшилося число парторганізацій (наприклад, у Кримській області – із 672 до 783 [30,арк.15,26,28]). При цьому у практичній діяльності управлінських підрозділів мало що змінилося. Бюрократичний стиль виявляв неймовірну живучість. Аналізуючи роботу Кременчуцьких міського та районних комітетів КПУ в січні 1963 р., Полтавський промисловий обком констатував: «засідають цілий день, ще й вечір прихоплять» [7,арк.3]. Робота чиновництва піддавалася критиці, приймалися ухвали щодо її поліпшення, вдосконалення тощо, проте дієвість цих заходів була мінімальною.

Останні роки «відлиги» фіксували неоднозначні процеси в економічній сфері. У промислових галузях спостерігалось постійне зростання капіталовкладень і масштабів кредитування. Випереджаючими темпами набирало ваги виробництво засобів виробництва. Приплив дешевих робочих рук в індустріальні центри з сільської місцевості був загалом сприятливим чинником для подальшого піднесення. Але з'явилися небезпечні диспропорції, неузгодженість визначальних показників, збільшувався дефіцит бюджету, падало виробництво товарів групи «Б» [5,с.412], відставало сільське господарство. У суспільстві головною підставою для невдоволення політикою М. Хрущова були реформи, із якими пов'язували всі провали й невдачі. П. Шелест у жовтні 1964 р. ділився на зборах партактиву в Києві підрахунками: «За останні десять років ми в сільському господарстві тільки 1,5 року не проводили реорганізацію» [27,арк.9].

Номенклатура в такій ситуації чим далі, тим більше дистанціювалася від починів свого лідера. Чиновництво хотіло зберегти авторитет завдяки очевидному небажанню сприяти діям М. Хрущова. Таким чином, поразка курсу очільника «відлиги» стала практично неминучою. Сили, що привели М. Хрущова на вершину влади, відмовилися від нього, оскільки було втрачено той виважений рівень взаємин патрона з клієнтелю партійно-державних функціонерів, котрий був доцільним в умовах становлення номенклатурної політичної системи влади.

На те, що М. Хрущов наприкінці перебування при владі втратив зв'язок із номенклатурними колами, указують мало не всі дослідники. Говорячи про закономірність виступу апарату проти свого лідера, історики відзначають, що поведінка чиновництва свідчить: склалася номенклатурна система в загальному вигляді [2, с.49]. Причиною солідарного виступу

проти лідера країни на жовтневому (1964 року) пленумі стали кроки М. Хрущова, спрямовані на перекладення відповідальності за власні дії на виконавців-чиновників. Часті перестановки останніх (наприклад, замінив 5 міністрів сільського господарства, кожного за те, що не справився зі своїми обов'язками) викликали протести та бажання відновити стабільність.

Поряд із тим, показовою видається суспільна реакція на державний переворот жовтня 1964 року. Так, із боку трудящих Української РСР не було зафіксовано жодного вияву протесту. Партактиви, збори відбувалися в атмосфері провладної одностайності. Тому не стало надмірним перебільшенням інформування регіонами нового керівництва КПРС відносно того, що громадяни зустрічали повідомлення про рішення пленуму «бурхливими оплесками». Дослідження переліку запитань до доповідачів на зібраннях не показує щонайменших симпатій до колишнього лідера.

Таким чином, реформаторські зусилля влади у першій половині 1960-х років виявилися слабкими й неспроможними. Натомість, завдяки очевидній підтримці з боку номенклатури, кращі перспективи відкривалися перед прихильниками згортання десталінізації, котрі обстоювали консервативно-помірковані тенденції стабілізації суспільно-політичних і соціально-економічних процесів, відмову від реформ і зміцнення характеристик, властивих комуністичній системі.

Безсумнівним є те, що майже неприхована схильність більшості функціонерів до посилення адміністративних методів управління суспільними процесами визначала пріоритетні напрямки їхньої діяльності. На ґрунті невдач хрущовських реформ формувалася нова парадигма партійно-державної номенклатури. У ній явно посилювалися бюрократичні тенденції до згортання лібералізаційних засад «відлиги». Номенклатура набувала статусу політичної сили, наділеної реальною владою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Административные реформы в России: история и современность / Под общей редакцией докт. экон. наук, проф. Р.Н. Байгузина. М.: РОССПЭН, 2006. 645 с.
2. Бадовский Д.В. Трансформация политической элиты в России – от «организации профессиональных революционеров» к «партии власти» / Д.В. Бадовский // Полис. 1994. № 6. С. 48.
3. Бурлацкий Ф.М. Вожди и советники: о Хрущеве, Андропове и не только о них. М.: Политиздат, 1990. 384 с.
4. Ванюков Д.А. Хрущевская оттепель / Д.А. Ванюков. М.: Мир книги, 2007. 240 с.
5. Верт Н. История советского государства. 1900 – 1991: Пер. с фр. – 2-е изд. / Н. Верт. М.: Прогресс-Академия, Весь Мир, 1995. 544 с.
6. Даниленко В. Спроби «соціалізації» радянської економіки в роки хрущовської «відлиги» (1955 – 1965 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / Відп. ред. В.М. Даниленко. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. Вип. 16. С. 5 – 20.
7. Державний архів Полтавської області. Ф. 3, Оп. 1. Спр. 86. Арк. 3.
8. История государственного управления в России: Учебник. Изд. 3-е / Под общ. ред. проф. Р.Г. Пихои. М.: Изд-во РАГС, 2001. 384 с.
9. Козлов В.А. Массовые беспорядки в СССР при Хрущеве и Брежневе (1953 – начало 1980-х гг.) / В.А. Козлов. Новосибирск: Сибирский хронограф, 1999. 416 с.
10. Медведев Р.А. Н.С. Хрущев: Политическая биография / Р.А. Медведев. М.: Книга, 1990. 303 с.
11. Мохов В.П. Региональная политическая элита России (1945 – 1991 гг.) / В.П. Мохов. Пермь: Пермское книжное издательство, 2003. 238 с.
12. Мухитдинов Н.А. Река времени (от Сталина до Горбачева). Воспоминания / Н.А. Мухитдинов. М.: «Русты-Рости», 1995. 192 с.
13. Нариси історії Комуністичної партії України (видання друге, доповнене). К.: Видавництво політичної літератури України, 1964. 696 с.

14. Погребняк Я.П. Не предам забвению...: 2-е изд., испр. и доп. / Я.П. Погребняк. К.: Издательство «Арт Эк», 2004. 416 с.
15. Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР. 1945 – 1953 / Составители О.В. Хлевнюк, Й. Горлицкий, Л.П. Кошелева, А.И. Мизюк, М.Ю. Прозуменщиков, Л.А. Роговая, С.В. Солюкова. М.: РОССПЭН, 2002. 656 с.
16. Политическое руководство Украины. 1938 – 1989. Документы современной истории. Документы советской истории. – Сост.: Васильев В.Ю., Подкур Р.Ю., Куромия Х., Шаповал Ю.И., Вайнер А. М.: РОССПЭН, 2006. 544 с.
17. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. К.: Генеза, 2002 – 2003: Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945 – 2002) / О.М. Майборода, Ю.І. Шаповал, О.В. Гарань та ін. 2003. 440 с.
18. Президиум ЦК КПСС. 1954 – 1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления. Т. 1: Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы / Гл. ред. А.А. Фурсенко. 2-е изд., испр. и доп. М.: РОССПЭН, 2004. 1360 с.
19. Региональная политика Н.С. Хрущева. ЦК КПСС и местные партийные комитеты, 1953 – 1964 гг. / сост.: О.В. Хлевнюк [и др.]; МГУ им. М.В. Ломоносова, Факультет государственного управления [и др.]. М.: РОССПЭН, 2009. 773, [2] с.
20. Тимцуник В.І. Реформування системи влади та державного управління в УРСР (1953 – 1964 рр.) / В.І. Тимцуник. К.: Вид-во НАДУ, 2003. 400 с.
21. Фролов Ю. Крушители империи СССР. Книга четвертая / Ю. Фролов. Донецк: «Донеччина», 2002. 480 с.
22. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1. Оп. 17. Спр. 112. Арк. 160 – 161 зв.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5473. Арк. 247 – 252.
24. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5646. Арк. 130 – 131, 135.
25. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5895. Арк. 56 – 94.
26. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5913. Арк. 19.
27. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5949. Арк. 9.
28. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 325. Арк. 10 – 36;
29. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 2354. Арк. 185 – 204.
30. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 2363. Арк. 15, 26, 28.

Kyrydon P.V. The role of the party-state nomenclature of the Ukrainian SSR at the last stage of the hrushchov's distalinization (first half of 1960-th years).

The article reveals the complex features of the transition from the Stalinist model of building a socialist society with totalitarian characteristics inherent to liberal democratic arrangement Post-Stalinist era of social life that occurred during the post-war "thaw". Showing the role played in the Ukrainian SSR ruling party-state nomenclature in the first half of 1960 to strengthen the foundations of the Soviet power and the preservation of its own domination in the conditions of socio-political changes and a certain renewal of the state-political mechanism of governance in the republic. Examples of the rise in industry and agriculture, along with the facts of industrial failures and criminal failures in the economic sphere, the inefficient actions of managers at all levels are analyzed in the context of the general course of de-Stalinisation, which is justified by its failure and explained the laws of the failure of the party-Soviet system of governance and socialist-bureaucratic management in the totalitarian nature of the Ukrainian SSR. These are the contradictory characteristics of the inconsistent attack on Stalinism in Khrushchev's interpretation, the objective causes of the failures of the "thaw" and the subjective weaknesses of the Communist Party in attempts to reform society. Numerous facts that demonstrate the hardware interpretation of numerous de-stalinization measures, attempts by the middle and lower nomenclature to discredit the strategic principles of the new policy of renewal of social life, in particular, in the Ukrainian

SSR of the first half of the 1960s, are analyzed. It is proved that the usual schemes of interregional interaction of nomenclature units at the time of the reign of M. Khrushchev no longer worked, because the former political and administrative space broke up, and the usual economic ties were destroyed. It became increasingly apparent that the impact of the nomenclature on living in the area was reduced. As this is happening simultaneously with an increase in hardware units, their state and cost of maintaining, so far largely perceived by society critical. The article substantiates the regularity of the Khrushchev regime's decline in the context of the restoration of neo-Stalinism in society.

Key words: *Ukrainian SSR, party-state nomenklatura, Khrushchev's destalinization, «thaw», Communist Party of Ukraine, congresses of the party, plenum of the Central Committee, personnel policy.*

УДК 94(477)"1921/1939+94(477)(092)

І.І. Кривошея, Л.М. Якименко

ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА Й ПОЛІТИЧНОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА В УКРАЇНІ В 1920–1930-Х РР. (НА ПРИКЛАДІ ДОЛІ НАДІЇ СУРОВЦОВОЇ)

У статті здійснено спробу дослідити форми й методи роботи таких міжнародних організацій, як Міжнародний Комітет Червоного Хреста й Політичний Червоний Хрест на території України в 1920–1930-х рр. у період сталінських політичних репресій на прикладі життя Надії Суровцової. Українська громадсько-політична діячка протягом 1927–1956 рр. перебувала в ув'язненні, і тільки дякуючи Політичному Червоному Хресту їй вдалося вижити, про що дізнаємося зі спогадів й епістол жінки.

Ключові слова: *Надія Суровцова, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Політичний Червоний Хрест, спогади, репресії.*

Надія Віталіївна Суровцова (1896–1985) – українська письменниця, журналістка, перекладачка, громадський діяч, фаховий історик (захистила у Відні дисертацію «Богдан Хмельницький й ідея української державності» і стала першою українкою, що отримала ступінь доктора філософії), красзнавець. Однак доля цієї дивовижної, легендарної жінки була настільки трагічною й прекрасною водночас, що саме її життя, зафіксоване в мемуарах письменниці і її листах, у багатьох дослідників і земляків-співвітчизників викликає навіть більший інтерес, ніж її літературні, публіцистичні твори чи історичні дослідження.

Для фахівців істориків її егодокументи (насамперед спогади й епістоли) – також неймовірно цікаве й цінне джерело інформації, адже вони містять унікальні дані про мало чи не всі періоди у вибудовуванні української державності протягом 1910 – 1980-их рр. і про діяльність різних міжнародних організацій, членом котрих була Надія Віталіївна або які брали безпосередню участь у поліпшенні умов її існування в неволі (Н. Суровцова майже 30 років перебувала в ув'язненні). У цьому контексті більше уваги, на наш погляд, варто приділити саме функціонуванню Товариства Червоного Хреста (ТЧХ) в Україні й Політичного Червоного Хреста (ПЧХ) взагалі і їхній допомозі в 1920 – 1930-х рр. Н. Суровцовій – зокрема, адже саме дякуючи їм, без перебільшення, жінка змогла вижити в Ярославському політичному ізоляторі, де відбувала п'ятирічний термін ув'язнення в камері-одиночці, а потім на примусовому поселенні в Архангельську.

Крім того, зважаючи на складну гуманітарну ситуацію на Сході України (2014 – 2017 рр.) і євроустремління нашої держави, бажання відповідати всім висунутим вимогам щодо високих соціальних і морально-етичних стандартів ЄС, не можна не згодитися й із твердженням О.Г. Грибан, що «глибокий аналіз історії <...> Товариства Червоного Хреста